

Grzegorz Skrukwa

Instytut Wschodni Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Nacja czy naród, ukraińska czy Ukrainy: w stronę rozstrzygnięcia?

W ciągu dwudziestu kilku lat istnienia Ukrainy jako niepodległego państwa w obiegu współwystępowały pojęcia *narod* i *nacija*. O *nacji* i *narodzie* mówiono różnymi kodami językowymi: postradzieckim, etnonacjonalistycznym i liberalnym, urzędniczym, naukowym i publicystycznym. W procesie tworzenia się współczesnej wersji ukraińskiej tożsamości narodowej po 1991 roku uczestniczyli różni aktorzy o różnych intencjach: instytucje państwa, elity polityczne, elity naukowe i kulturalne, oligarchowie, media, aparat urzędniczy, czynniki zewnętrzne, ogół społeczeństwa [Isaacs and Polese 12]. Proces nie był też wolny od uwarunkowań geopolitycznych – Rosja wykorzystywała spory o tożsamość, historię i język na Ukrainie, by próbować utrzymać Ukrainę w sferze zależności [“Problem” 40-41; Szeptycki 288; Rud 199]. Przełom 2014 roku – rewolucja godności i rosyjska hybrydowa wojna przeciw Ukrainie – wydaje się sprzyjać finalizacji, a w każdym razie przyspieszeniu procesów trwających od ponad ćwierćwiecza.

W ZSRR jedyna oficjalna definicja narodu głosiła, że jest to „wspólnota ludzka historycznie uformowana na bazie wspólnego języka, terytorium, życia gospodarczego i cech psychicznych ujawniających się we wspólnocie kulturowej” [Pospelovsky 126; *Teorii* 45]. Została ona sformułowana jeszcze w 1913 roku i wtedy nie była szczególnie oryginalna na tle podobnych współczesnych jej definicji, wymienianych taki lub inny zestaw „obiektywnych” kryteriów decydujących o tym, że dana grupa jest narodem. Od początku jednak miała instrumentalne zadania polityczne, a po przejściu przez bolszewików władzy stała się narzędziem inżynierii społecznej.

Kierownictwo ZSRR stworzyło instytucjonalne ramy dla ukraińskiej tożsamości narodowej, lecz

w specyficznym sowieckim wariantcie. Uznano quasi-państwowość Ukraińskiej SRR, prowadzono w latach 20. akcję afirmatywną języka ukraińskiego oraz promowano rozwój ukraińskiej kultury „narodowej w formie i proletariackiej w treści”. Jednak republiki związkowe ZSRR nie miały żadnej kontroli nad ruchami ludności w ramach dyslokacji wojsk, zbiorowych deportacji i skierowań do pracy, a tym samym nie miały wpływu na zmiany struktury etnicznej i językowej [Martin 32]. Narodowa kultura socjalistyczna w treści obejmowała folklor, teatr i operę, poezję, literaturę klasyczną, muzea oraz tak zwane postępowe i rewolucyjne tradycje historyczne. Nie było w niej natomiast miejsca na narodową odrębność konfesyjną czy odrębność systemów edukacyjnych i prawnych [29].

Cały sektor „budownictwa narodowego” należał do sfery tak zwanej miękkiej linii partii (wykonywanej przez administrację państwową i rady delegatów), która w razie sprzeczności z twardą linią (prowadzoną przez organy partyjne i aparat bezpieczeństwa) musiała ustępować [41]. Represje lat 1930–1937 wobec elit kulturalnych i intelektualnych zatrzymały rozwój nowoczesnej ukraińskiej kultury miejskiej, a kolektywizacja wsi i Wielki Głód 1932–1933 zadały ogromne straty biologiczne i w znacznym stopniu zniszczyły żywą kulturę tradycyjną Ukrainy.

Paradoksalnie, wraz z terrorem przeciw elitom intelektualno-kulturalnym narodów nierosyjskich nastąpiła reorientacja na prymordialistyczne pojmowanie narodu. O ile w latach 20., prowadząc akcję afirmatywną narodów nierosyjskich, bolszewicy traktowali je jednocześnie jako zjawisko czasowe i przejściowe, o tyle w latach 30. uznali, że narody mają głębokie zakorzenienie w historii [Martin 579; Slezkine 447-449].

Teorię narodu powiązano z marksistowskim schematem rozwoju formacji społeczno-gospodarczych: dla okresu przedfeudalnego miały być charakterystyczne plemiona, dla feudalizmu – narodowości (ros. *narodnosti*), dla kapitalizmu – narody (ros. *nacii*). W socjalizmie powinna zaś się pojawić kolejna forma zbiorowej tożsamości: naród socjalistyczny.

Prymordialistyczne rozumienie tożsamości narodowej wiązało się z kolejną kluczową kategorią, jaką w ZSRR była indywidualna narodowość (ros. *nacjonalnost'*). Od 1932 roku w paszportach wewnętrznych (dowodach osobistych) widniał zapis o narodowości danej osoby, tak zwana piąta rubryka (ros. *piataja grafa*)¹. Do 1953 roku można było (przynajmniej teoretycznie) wybrać jedną ze stu kilkudziesięciu oficjalnie uznawanych narodowości, ale potem wpiśywano taką narodowość, jaką mieli rodzice osoby, której paszport wydawano². Jeśli rodzice mieli różne narodowości, to osoba uzyskująca pierwszy paszport w życiu mogła wybrać jedną z tych dwóch, ale decyzja ta była już nieodwołalna i ważna na całe życie [Baiburin 61]. Reżim sowiecki pojmował więc tożsamość narodową jako cechę naturalną, dziedziczną i niezmienną [Slezkine 444; Akturk 315].

W okresie rządów Leonida Breżniewa (1964–1983) panowała neostalinowska afirmacja dominacji kultury rosyjskiej i języka rosyjskiego, aczkolwiek z pewnymi koncesjami na rzecz kultur nierosyjskich. Propagowano także nową, nadrzędną formułę tożsamości: „jeden wielonarodowościowy (ros. *mnogonacjonalnyj*) lud sowiecki (ros. *sowietskij narod*) – nowa historyczna wspólnota ludzka” [Fedyshyn 151, 156; Rasiak 161]. Oficjalna artykulacja ukraińskiej tożsamości była sprowadzona do spetryfikowanego folkloru oraz podlegającej ograniczeniom administracyjno-cenzuralnym sfery kultury wysokiej, nauk humanistycznych i częściowo edukacji. Technika, gospodarka, obronność (z potężną rusyfikującą rolą armii) oraz kultura masowa (coraz bardziej kreowana przez telewizję) były zdominowane przez

język rosyjski i rosyjskocentryczną ogólnosowiecką narrację. Osoby, które asymilowały się do kultury rosyjskiej, ale miały inny zapis w „piątej rubryce”, zaczynały traktować swą „paszportową narodowość” jako coś podrzędnego.

W końcowych latach ZSRR zaczęły się pojawiać nowe kategorie pojęciowe. Zawrotną karierę zrobiło rozumiane różnorako słowo *etnos*. Jednocześnie na Ukrainę zaczął docierać różnorodny dyskurs z Zachodu, w tym „zamrożone” od lat 40. idee klasycznego nacjonalizmu ze skrajnie prymordialistycznym, totalizującym, a nawet rasowym rozumieniem narodu [Dnistrjans'kyi 13-14]. Społeczeństwo ukraińskie było jednak w decydującym stopniu ukształtowane przez powojenne procesy modernizacyjne i migracyjne. Ruch demokratyczno-narodowy Ukrainy miał charakter obywatelski, choć kluczowym pojęciem było „odrodzenie narodowe” [Hnatiuk 62]. „Integralny” nacjonalizm zyskiwał zwolenników tylko w ograniczonych kręgach. Większość społeczeństwa, w tym młodzieży, miała dosyć wszelkich totalizujących i mobilizujących ideologii, pragnąc żyć w konsumpcyjnym społeczeństwie dobrobytu [Trud 61]. Ponadto granica między Ukraińcami i nie-Ukraińcami była bardzo niewyraźna i trudno było o mobilizację na tym tle.

W Deklaracji suwerenności Ukraińskiej SRR 19 lipca 1990 pojawiła się jednocześnie *ukrajńska nacja*, *narod Ukrainy* oraz formuła pośrednia, *ukrajński narod*: „Ukraińska SRR jako suwerenne państwo narodowe (*nacionalna derżawa*) rozwija się w historycznych granicach na podstawie realizacji przez ukraińską nację (*ukrajńskoju nacijeju*) swego niezbywalnego prawa do samostanowienia. Ukraińska SRR urzeczywistnia obronę i ochronę narodowej państwowości ukraińskiego narodu (*nacionalnoji derżawnosti ukrajńskoho narodu*). [...] Obywatele Republiki wszystkich narodowości tworzą naród Ukrainy (*narod Ukrainy*)” [“Deklaraciia”]. Akt niepodległości z 24 sierpnia 1991 odwoływał się do Deklaracji, ale prawo do niepodległości wyprowadzał tylko z „tyśiącletniej tradycji państwowości na Ukrainie” [“Proproholoshennia”].

Konstytucja z 1996 roku powtarzała formuły z Deklaracji. Została uchwalona w imieniu „ukraińskiego

1 *Nacjonalnost'* była w istocie piątą rubryką w formularzu do wydania paszportu wewnętrznego, nie zaś w samym paszporcie.

2 Część autorów podaje, że od wolnego wyboru narodowości odstąpiono już w 1938 r., wynikało to jednak z prawa powielaczowego przyjętego przez NKWD [Martin 581].

narodu – obywatele Ukrainy wszystkich narodowości [...] na podstawie zrealizowanego przez ukraińską nację, cały Ukraiński naród prawa samostanowienia” [“Konstytuŭsŭiia”]. Artykuł 11 jednak wprowadzał pojęcie nacji: „państwo sprzyja konsolidacji i rozwojowi ukraińskiej nacji, jej historycznej świadomości, tradycji i kultury, a także rozwojowi etnicznej, kulturowej, językowej i religijnej samodzielności wszystkich rdzennych narodów (*korinnych narodiv*) i mniejszości narodowych (*nacionalnych menszyn*) Ukrainy”. W artykule 12 zapisano, że „Ukraina dba o zaspokojenie narodowo-kulturalnych i językowych potrzeb Ukraińców, mieszkających poza granicami państwa”. Było dość oczywiste, że pojęcie „Ukraińcy mieszkający poza granicami państwa” ma sens ściśle etniczny. Terminy *nacja*, *rdzenne narody*, *mniejszości narodowe*, *Ukraińcy* nie zostały nigdy prawnie zdefiniowane. Jedynie w projektach dokumentów pojawiła się definicja przyjmująca, że rdzenne narody to „autochtoniczne wspólnoty etniczne, które historycznie uformowały się i zamieszkują na terytorium Ukrainy oraz nie mają swej państwowości poza jej granicami” [Halushko 25]. Chodziłoby tu więc o Tatarów Krymskich, Karaimów, Krymczaków i ewentualnie także Gagauzów.

W 1992 roku ustawa o mniejszościach narodowych zagwarantowała obywatelom prawo swobodnego określenia własnej narodowości albo nieokreślenia jej. W tym samym roku wraz z wprowadzeniem nowych dokumentów osobistych zniknęła z nich „piąta rubryka” [Akturk 318]. Do 2010 roku zapis o narodowości figurował jeszcze w akcie urodzenia. Postulat przywrócenia „piątej rubryki” (z wpisem narodowości według życzenia obywatela) kilkakrotnie jednak był zgłaszany, między innymi z argumentacją, że skoro nie ma zapisów w dokumentach, to „ukraińska nacja jurydycznie nie istnieje” [Omel’chenko].

Fundamentalne akty założycielskie Ukrainy odwoływały się więc i do koncepcji etnicznej nacji ukraińskiej, i do obywatelskiego narodu Ukrainy, wprowadzając także niezbyt jasne formuły pośrednie. Niejasność ta może być uznawana za przykład charakterystycznej dla ukraińskiego świata politycznego strategii „wielowektorowości” i unikania rozstrzygających decyzji. Jednocześnie jednak w tak złożonej

sytuacji ustalenie raz na zawsze i przez wszystkich aktorów procesu, czy naród ma być „etniczny”, czy „obywatelski”, nie było możliwe. Pojęcia „naród obywatelski” i „naród etniczny” są typami idealnymi, które niemal nigdy w praktyce nie występują w czystej postaci [Kappeler 14]. W istocie, niedoprecyzowanie pojęć miało pod wieloma względami pozytywne skutki. Godziło aspiracje do autonomii, tożsamości i jedności Ukraińców z inkluzywnym pragmatyzmem, przyczyniając się do zachowania pokoju i stabilności.

Nadzieje większości obywateli pokładane w niepodległości koncentrowały się na jakości życia – wierzono, że „Ukraina karmi cały Związek”, zatem po odcięciu się od Moskwy przestanie być wyzyskiwana gospodarczo i rozkwitnie [Ukraina 121]. Dla elit inteligenckich zaś były to nadzieje na przezwyciężenie „duchowego Czarnobyla”, czyli na reafirmację i powszechną internalizację tożsamości narodowej [Hnatiuk 74]. Niepodległe państwo zostało jednak szybko przechwycone przez oligarchię. Większość obywateli w latach transformacyjnej zapaści zajmowała się po prostu codziennymi zmaganiem o przeżycie. Inteligencja nie tylko nie przejęła kontroli nad państwem, ale wskutek redukcji państwowego mecenatu nad kulturą i nauką sama zaczęła tracić status materialny oraz ulegać segmentyzacji [123]. Jednocześnie konstatowała, że w społeczeństwie szerzą się nastroje tożsamościowej ambiwalencji.

Elita polityczno-oligarchiczna zdawała sobie jednak sprawę z tego, że niepodległe państwo potrzebuje jakiejś formuły tożsamościowej. Jednocześnie była przyzwyczajona do wdrażania odgórnie ideologii metodami administracyjnymi, stąd pospieszne zastępowanie portretów Lenina podobiznami Tarasa Szewczenki i tym podobnych. Jednak tak prowadzona *ukrainizacja*, wykonywana niejednokrotnie tylko pro forma, nie była przekonująca dla ogółu społeczeństwa. Jeszcze bardziej wątpliwe skutki miała *szarowarszczyna*, skonwencjonalizowana produkcja folklorystyczna w tandetnym, a czasem wręcz karykaturalnym wydaniu. Z kolei narodowo-demokratyczna inteligencja uważała „budowanie nacji” („odrodzenie narodowe”, „przywrócenie autentyczności”, „przywrócenie języka, czyli duszy narodu” [Hnatiuk 96]) za swój obowiązek,

który trzeba wykonywać mimo niezadowolenia ze stanu państwa. Tymczasem transformacja przyniosła zapaść państwowego sektora kultury, a zapotrzebowanie społeczne na kulturę popularną wypełnił import z Rosji, przez który rodzima produkcja przebiła się na rynku bardzo powoli.

Pytanie „kim są Ukraińcy?” pozostawało po 1991 roku aktualne. Kluczowe były kwestie historii i języka: co to jest historia Ukrainy (czy jest to historia terytorium, czy podmiotu etnicznego), jak ma wyglądać publiczna polityka pamięci, czy Ukraina ma być państwem jedno-, czy dwujęzycznym, czy Ukraińcy są narodem jedno-, czy dwujęzycznym? Dyskurs był prowadzony za pomocą różnych kodów językowych, często się rozmiągających. I tak na przykład w wydanych przez kijowskich uniwersyteckich socjologów i politologów leksykonie występują synonimicznie i naprzemiennie terminy *ukrajins'kyj narod*, *ukrajinska nacija*, *ukrajinska etnonacija* i *ukrajins'kyj etnos*, rozumiane w ściśle etnicznym sensie, nawet z pewnymi rysami biologicznymi [TEvtukh et al. 5, 36]. Równocześnie jednak na język ukraiński zostały przełożone kluczowe dzieła zachodniej modernistycznej i konstruktywistycznej szkoły badań nad narodem i nacjonalizmem: prace Ernesta Gellnera, Benedicta Andersona i Erica Hobsbawma. Ich aparat pojęciowy zaczęli stosować badacze młodszego pokolenia, nastawieni proeuropejsko i prodemokratycznie. Powstał w ten sposób paradoks: intelektualiści stawiający sobie za cel emancypację Ukrainy od Rosji i od marksizmu-leninizmu zaczęli się posługiwać modernistyczną teorią, która jest implicite marksistowska i krytyczna wobec idei państwa narodowego, raczej dostarczając narzędzi do jej dekonstrukcji, a nie afirmacji [Portnov 43]. Paradoks ten jest jednak tylko pozorny. Prymordializm w wersji postsowieckiej był nadal narzędziem promowania idei bliskości z Rosją: kluczowe pojęcie „bratnich narodów wschodniosłowiańskich” ma stricte prymordialistyczny charakter – skoro są bracia, to musi być i rodzic („narodowość staroruska”). Konstruktywiści i modernści proponowali odmienne ujęcie, przyczyniając się do formowania koncepcji obywatelskiej tożsamości Ukrainy, ale nie zawsze była ona łatwo przyswajalna dla ogółu społeczeństwa.

W dyskusjach o ukraińskiej tożsamości zadawano też pytanie „ile jest Ukrain?”. „Jedna”, „dwie” czy więcej? Teza, że Ukraina jest zróżnicowana regionalnie i że jest to jedna z najważniejszych cech tego państwa, była niemal oczywistością [Nemyria 303]. Tworzono różne formuły podziału na podstawie osi Zachód–Wschód, proeuropejskość–prorosyjskość, ukraińskojęzyczność–rosyjskojęzyczność, poparcie i sprzeciw wobec „pomarańczowej rewolucji” i tym podobne. Czasami przyjmowano, że zróżnicowanie regionalne jest tak głębokie, iż uniemożliwia lub bardzo poważnie utrudnia osiągnięcie unifikacji kulturowej i wspólnej tożsamości. Prawdopodobnie najbardziej znaną artykulacją tego stanowiska była teza Mykoły Riabczuka o „dwóch Ukrainach” [*Dvi Ukraïny* 22] i o funkcjonowaniu dwóch kultur: rodzimej i „kreolskiej”. Ta ostatnia miałaby być oparta na ideologii będącej zaprzeczeniem ukraińskiej idei narodowej, a jej nosicielami mieliby być użytkownicy języka rosyjskiego [*Od Małorosji* 125]. Kultury te miałyby też mieć swoje „bieguny”: kultura rodzima Lwów (prozachodni, narodowy, antysowiecki) i Donbas (prorosyjski, nienarodowy, z resentymentem wspominający czasy ZSRR) [*Dvi Ukraïny* 22]. Czołowym polemistą Riabczuka był Jarosław Hrycak, zwracający uwagę, że tożsamości grupowe są subiektywnymi konstrukcjami i przedmiotem nieustannych sporów, konfliktów i kompromisów, tożsamościowa mapa Ukrainy jest znacznie bardziej złożona i nawet na roboczym poziomie wymaga operowania podziałem na co najmniej cztery regiony (Zachód, Centrum, Południe, Wschód), a w każdym z nich mimo wszystko dominuje tożsamość ukraińska [Hrycak 159].

Poważna analiza kwestii zróżnicowania regionalnego wymaga postawienia serii pytań badawczych dotyczących zarówno samego zróżnicowania, jak i języka, którym się o tym zróżnicowaniu mówi: jakie są kryteria wyróżniania regionów Ukrainy i ile regionów można wyróżnić? Co jest przyczyną, a co objawem zróżnicowania regionalnego? W jak odległej przeszłości leżą źródła zróżnicowania? Jak głębokie są podziały między regionami? Jaka jest relacja między podziałami regionalnymi a spójnością państwa ukraińskiego i kształtem ukraińskiej tożsamości narodowej? Czy zróżnicowanie regionalne ma pozytywne, czy negatywne skutki dla państwa? Czy jest tożsame

z potencjalnym lub realnym separatyzmem? Czy zróżnicowanie regionalne Ukrainy jest odpowiednikiem podobnych zjawisk w innych państwach, czy też szczególnie wyróżnia Ukrainę w Europie i świecie? [Hryśak et al.; Tkymenko and Lytvynenko; "Rehional'ni"]

Ustawa o językach z 1990 roku ustanowiła ukraiński językiem państwowym, ale pozostawiła rosyjskiemu status języka komunikacji międzyetnicznej, co było dziedzictwem po czasach sowieckich. Konstytucja z 1996 roku utrwaliła status ukraińskiego jako jedyne języka państwowego, ale rosyjski był wymieniony wśród języków mniejszości narodowych w pierwszej kolejności, poza porządkiem alfabetycznym. W praktyce postępowała językowa ukrainizacja wielu sfer życia (zwłaszcza oświaty), ale jednocześnie panowały różne formy dwujęzyczności, łącznie z nieskodyfikowanym mieszanym kodem językowym (tzw. *surżyk*). Język rosyjski dominował w biznesie, dużej części mediów i w kulturze popularnej. Przy tym tożsamości językowe nie pokrywały się z narodowymi. Spisy i badania wykazywały, że istnieje bardzo duża grupa rosyjskojęzycznych Ukraińców, czyli osób deklarujących narodowość ukraińską, a język rosyjski jako rodzimy. Kwestia językowa ponadto była instrumentalnie wykorzystywana przez polityków. Nie mogąc lub nie chcąc zająć się rozwiązywaniem problemów takich jak zły stan gospodarki, nierówności społeczne, korupcja i dysfunkcja struktur państwowych, chętnie włączali do agendy kwestię językową, polaryzując społeczeństwo wokół spraw tożsamościowych [Ruda 205; Studenna-Skrucka 165]. Przykładem tego była uchwalona w 2012 roku ustawa o językach regionalnych, odbierana przez opozycję jako uprzywilejowująca język rosyjski.

Euromajdan (rewolucja godności), rosyjska aneksja Krymu i hybrydowa wojna w Donbasie przyspieszyły proces formowania się współczesnej tożsamości narodowej [Bořák et al. 704]. Pojawił się cały szereg oddolnych form patriotycznego aktywizmu takich, jak bataliony ochotnicze, grupy wsparcia dla armii i ofiar wojny, internetowe kontrprojekty przeciw propagandzie rosyjskiej i tak dalej. Najbardziej złożona jest nadal kwestia językowa. Po ucieczce prezydenta

Janukowycza parlament odwołał ustawę językową z 2012 roku, ale pełniący obowiązki prezydenta spiker parlamentu Ołeksandr Turczynow zawetował to odwołanie, kierując się wolą utrzymania integralności terytorialnej i stabilności państwa. Odwołanie ustawy, mimo że nie weszło w życie, zostało wykorzystane jako oręż wojny hybrydowej: straszak na mieszkańców Krymu i Donbasu, przekonujący, że „nacionalistyczna junta zabiera wam język rosyjski”. Reakcje w społeczeństwie ukraińskim na legitymizowanie separatyzmu i rosyjskiej ingerencji obroną języka rosyjskiego są dwojakie [Bilaniuk 139]. W 2014 roku pojawiło się hasło *Jedyna Krajina – Jedina Strana* oraz wiele innych artykulacji dwujęzycznego i rosyjskojęzycznego patriotyzmu ukraińskiego [Bilaniuk 141; Studenna-Skrucka 173]. Często się podkreśla, że większość uczestników działań militarnych po stronie ukraińskiej jest rosyjskojęzyczna. Zdarzają się deklaracje „jestem Rosjaninem, ale walczę o Ukrainę”. W konkluzjach pojawia się diagnoza, że w Ukrainie powstaje naród obywatelski, którego spoiwem jest idea demokracji europejskiej, a używanie języka rosyjskiego nie oznacza lojalności wobec Rosyjskiego Świata (*Russkij Mir* – pojęcie z rosyjskiego instrumentarium *soft power*, oznaczające wspólnotę polityczno-kulturową skupioną wokół Rosji) [Boriak et al. 753; Studenna-Skrucka 178]. Jest jednak także reakcja innego rodzaju: pogląd, że język jednak ma znaczenie, więc należy wznowić i doprowadzić do końca językową ukrainizację państwa i społeczeństwa [Bilaniuk 144].

Odrębnie od kwestii językowej dominuje dziś pogląd, że ukraiński patriotyzm nie musi wynikać z tak zwanego pochodzenia etnicznego. Wskazuje się na przykłady osób o nieukraińskim pochodzeniu etnicznym na szczytach władzy po 2014 roku: minister spraw wewnętrznych Arsen Awakow (Ormianin), premier Wołodymyr Hrojsman (Żyd), minister spraw zagranicznych Pawło Klimkin (Rosjanin) i tym podobne [“Przełom” 19], a przede wszystkim na to, że pierwszymi ofiarami śmiertelnymi podczas Euromajdanu byli Ormianin Serhij Nihojan i Białorusin Michaił Żywnieuski. Różnorodność etnicznego pochodzenia ukraińskich polityków bywa też wykorzystywana przez propagandę antyukraińską, eksploatującą domniemywane żydowskie korzenie większości liderów Ukrainy [Shkandrij 127].

Procesy kształtowania się nowoczesnego narodu przyspieszyły także na innych płaszczyznach. Państwo pod rządami prezydenta Petra Poroszenki podjęło nową politykę pamięci, starając się wyprowadzić Ukrainę z pola pamięci wspólnego dotąd z Rosją. Stąd na przykład zastąpienie w oficjalnym dyskursie terminu „Wielka Wojna Ojczyzniana 1941–1945” terminem „druga wojna światowa 1939–1945”. Wiele posunięć w ramach tej polityki budzi jednak kontrowersje w państwach trzecich, w tym w Polsce. Kolejną płaszczyzną jest dekomunizacja dyskursu historycznego, przestrzeni publicznej i toponimiki [“Debata”]. Z Ukrainy zniknęły pomniki Lenina, a miasta i wsie noszące nazwy upamiętniające komunistycznych przywódców otrzymały nowe nazwy. Trwa proces jednoczenia podzielonego dotąd prawosławia Ukrainy i uzyskiwania uznania dla niego przez inne Kościoły prawosławne świata. Patronat prezydenta nad tym przedsięwzięciem może budzić obawy o tworzenie religii państwowej, niemniej dotychczasowa sytuacja, w której Ukraina jako państwo drugie w świecie pod względem liczby wyznawców prawosławia nie miała kanonicznej autokefalicznej cerkwi, była z punktu widzenia racji stanu nie do przyjęcia.

We współczesnej Ukrainie działają także siły polityczne i społeczne afirmujące nacjonalizm totalizujący. Największym zagrożeniem dla budowy obywatelskiego inkluzywnego narodu Ukrainy jest groźba porażki Ukrainy w obecnym kryzysie. Ewentualne pogłębienie kryzysu gospodarczego, destabilizacja polityczna, dalsza utrata kontroli nad częścią terytorium mogłyby się stać źródłem frustracji i dać impuls dla ksenofobicznego nacjonalizmu. Taki czarny scenariusz przypominałby ewolucję Czechosłowacji po Monachium: „Druga Republika”, w 1938 roku okrojona i upokorzona, stała się autorytarna, a gniew – wprawdzie nie całego społeczeństwa, ale środowisk, które teraz wypłynęły na powierzchnię – został skierowany nie wprost przeciw agresorowi zewnętrznemu (Niemcom), ale przeciw wewnętrznym mniejszościom i przeciw idei demokratyzmu [Tomaszewski 77; Demetz 57]. Ewolucja Ukrainy po 2014 roku wydaje się jednak sugerować, że proces budowy narodu obywatelskiego, modernizującego się, ale jednocześnie opartego na historyczno-kulturowych tradycjach ukraińskich, będzie trwały i konsekwentny, a różnica między *narodem Ukrainy* i *nacją ukraińską* nie wywoła dysharmonii.

marzec 2019

Lista prac cytowanych

Akturk, Sener. “Passport Identification and Nation-Building in Post-Soviet Russia”. *Post-Soviet Studies*, vol. 26, no. 4, 2010, pp. 314-341.

Baiburin, Albert. “«The wrong nationality». Ascribed identity in the 1930s Soviet Union”. Translated by Catriona Kelly. *Russian Cultural Anthropology after the Collapse of Communism*. Edited by Albert Baiburin et al., Routledge, 2014, pp. 59-76.

Bilaniuk, Laada. “Ideologies of Language in Wartime”. *Revolution and War in Contemporary Ukraine. The Challenge of Change*, edited by Olga Bertelsen, Ibidem-Verlag, 2016, pp. 139-160.

Bořák, Hennadii, et al. *25 rokov nezaležnosti: narysy istorii tvorennia nařsii ta deržhavy* [25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави], Ніка-Центр, 2016.

“Deklaratsiia pro deržhavnyi suverenitet Ukrainy” [“Декларація про державний суверенітет України”]. Законодавство України, 16 Jul. 1990, <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.

Demetz, Peter. *Prague in Danger*. Farrar, Straus and Giroux, 2008.

Dnistrians'kyi, Myroslav. *Etnopolitychna geografiia Ukrainy* [Етнополітична географія України]. Літопис, 2006.

Fedyshyn, Oleh S. “The Role of Russians Among the New, United «Soviet People»”. *Ethnic Russia in the USSR. The Dilemma of Dominance*, edited by Edward Allworth, Pergamon Press, 1980, pp. 149-158.

Halushko, Kyrylo. *Narody, etnosy, nařsii... Znaidy vidminnosti* [Народи, етноси, нації... Знайди відмінності]. Темпора, 2007.

Hnatiuk, Ola. *Pożegnanie z imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003.

Hrycak, Jarosław (Hryťsak, TĀroslav). "Dylematy ukraińskiego nation building". *Nova Ukraina. Nowe interpretacje*, translated by Anna Wylegała. Kolegium Europy Wschodniej, 2009.

Hryťsak, TĀroslav, et al., editors. *L'viv-Donet's'k: soťsial'ni identychnosti v suchasniĭ Ukraїni. Ukraїna Moderna. Spet'sialnyi vyprusk* [Львів - Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. Україна Модерна. Спеціальний випуск]. Критика, 2007.

ТАкyменко, Іurii, and Oleksandr Lytvynenko. "Regional'ni osoblyvosti ideїno-politychnykh oriēntatsiĭ hromadīan Ukraїny v konteksti vyborchoї kampaniї-2006" ["Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій громадян України в контексті виборчої кампанії-2006"]. *Національна Безпека і Оборона*, no. 1, 2006, pp. 2-18.

Тevtuhk, Volodymyr, et al. *Etnonaťsional'na struktura ukraińs'koho suspiľstva* [Етнонаціональна структура українського суспільства]. Наукова думка, 2004.

Isaacs, Rico, and Abel Polese. "Introduction: Nation-Building in the Post-Soviet Space: Old, New and Changing Tools". *Nation-Building and Identity in the Post-Soviet Space. New Tools and Approaches*, edited by Rico Isaacs and Abel Polese, Routledge, 2016, pp. 1-23.

Kappeler, Andreas. "Hromadīans'ka chy etnichna naťsīā. Zauvahy z teorii ta istoriografii" ["Громадянська чи етнічна нація. Зауваги з теорії та історіографії"]. *Україна. Процеси націотворення*, edited by Andreas Kappeler, K.I.C., 2011, pp. 13-30.

Kas'ĭanov, Heorhiĭ. *Teorii natsiĭ ta natsionalizmu* [Теорії нації та націоналізму]. Либідь, 1999.

---. *Ukraїna 1991-2007. Narysy novitn'oi istoriĭ* [Україна 1991–2007. Нариси новітньої історії]. Наш Час, 2008.

"Konstytutsiā Ukraїny" ["Конституція України"]. *Законодавство України*, 28 Jun. 1996, <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр/ed19980305>.

Martin, Terry. *Imperiĭ ā naťsional'nogo vyrivniťuvanni ā. Naťsiĭ ta naťsionalizm u Radīans'komu Soiuzi (1923-1939 roky)* [Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському Союзі (1923–1939 роки)]. Translated by Sergiĭ Vakulenko, Критика, 2013.

Nemyria, Hryhorii. "Regional Identity and Interests: The Case of Eastern Ukraine". *Between Russia and the West: Foreign and Security Policy of Independent Ukraine*, edited by Kurt R. Spillmann et al., Peter Lang, 1999, pp. 303-323.

Olszański, Tadeusz A. "Problem językowy na Ukrainie. Próba nowego spojrzenia". *Prace OSW*, no. 40, 2012.

---. *Trud niepodległości. Ukraina na przełomie tysiącleci*. Instytut Studiów Strategicznych, 2003.

Omel'chenko, Hryhorii. Interview by Ivan Illiash. "Chy potribno ponovliuvaty hrafu «naťsionalnist'»? ["Чи потрібно поновлювати графу «національність»?"]. *Укррудпром*, 28 Dec. 2012, http://www.ukrrudprom.ua/digest/CHI_potribno_ponovlyuvati_grafu_natsionalnst.html.

Portnov, Andriĭ. "Suchasna istoriografii ukrains'koho naťsiotvorennia: kil'ka sposterežen" ["Сучасна історіографія українського націотворення: кілька спостережень"]. *Україна. Процеси націотворення*, edited by Andreas Kappeler, K.I.C., 2011, pp. 39-47.

Pospelovsky, Dimitry V. "Ethnocentrism, Ethnic Tensions and Marxism/Leninism". *Ethnic Russia in the USSR. The Dilemma of Dominance*, edited by Edward Allworth, Pergamon Press, 1980, pp. 124-136.

"Pro proholoshenniā nezalezhnosti Ukraїny" ["Про проголошення незалежності України"]. *Законодавство України*, 24 Aug. 1991, <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>.

Rasiak, Ruslan O. "«The Soviet People»: Multiethnic Alternative or Ruse?". *Ethnic Russia in the USSR. The Dilemma of Dominance*, edited by Edward Allworth, Pergamon Press, 1980, pp. 159-171.

"Rehional'ni vidminnosti v Ukraїni: pozyťsiĭ ekspertiv" ["Регіональні відмінності в Україні: позиції експертів"]. *Національна Безпека і Оборона*, no.1, 2006, pp. 19-31.

Riabchuk, Mykola. *Dvi Ukraïny: real'ni mezh̄hi, virtual'ni viïny* [Дві України: реальні межі, віртуальні війни]. Критика, 2003.

Riabczuk, Mykola (Riabchuk, Mykola). *Od Małorosji do Ukrainy*. Translated by Ola Hnatiuk and Katarzyna Kotyńska, Universitas, 2002.

---. "Przełom roku 2014: od «dwóch Ukrain» do jednego narodu obywatelskiego?". *Kultura i Społeczeństwo*, vol. LIX, no. 2, 2015, pp. 3-26.

Ruda, Olena. *Movne pytann̄a i ak ob'ekt manipul̄atyvnykh stratehii u suchasnomu ukraïns'komu politychnomu dyskursi* [Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі]. Національна Академія Наук України, 2012.

Shkandrij, Myroslav. "Living with Ambiguities: Meanings of Nationalism in the Russian-Ukrainian War". *Revolution and War in Contemporary Ukraine. The Challenge of Change*, edited by Olga Bertelsen, Ibidem-Verlag, 2016, pp. 121-135.

Slezkine, Yuri. "The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism". *Slavic Review*, vol. 53, no. 2, 1994, pp. 414-452.

Stryjek, Tomasz. "Debata o dekomunizacji na Ukrainie w 2015 roku: jak politycy «wygrali» z intelektualistami". *Kultura i Społeczeństwo*, vol. LIX, no. 2, 2015, pp. 117-145.

---. *Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacje dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie 1991–2004*. Instytut Studiów Politycznych PAN and Oficyna Wydawnicza Rytm, 2007.

Studenna-Skrucka, Marta. "Rosyjskojęzyczny patriotyzm ukraiński. O zmianie funkcji języka rosyjskiego na Ukrainie pod wpływem Euromajdanu i wojny w Donbasie". *Kultura i Społeczeństwo*, vol. LIX, no. 2, 2015, pp. 165-182.

Szeptycki, Andrzej. *Ukraina wobec Rosji: Studium zależności*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2015.

Tomaszewski, Jerzy. *Czechosłowacja*. Trio, 1997.

Abstract

Grzegorz Skrukwa

Nacija or Narod, Ukrainian or of Ukraine: Towards Conclusions?

The article pertains to the discourse regarding the terms *nacija* and *narod* in modern Ukraine. In the years 1991–2014 Ukraine was a "work-in-progress" nation state. The processes of development of the modern version of the Ukrainian national identity were complex, there were many actors of opposing intentions. The provisions of the Constitution combined the ethnic and civic understanding of

nation. The turn of 2014 seems to be favourable to the completion of a modern nation, more civic than ethnic.

Keywords: Ukraine, nation, ethnic nation, civil nation, national identity